

Хатшыбай А., Орталық – Қазақстан Академиясы, педагогика және әлеуметтік жұмыс факультеті, топ СР-19-02, студент
(*Ғылыми жетекші — а.ж.м., Тамабаева М.К.*)

ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТİNДЕ

Жұмыссыздық жаһандағы ортақ мәселелердің бірі болып саналады. Қазірде қоғамның ең өткір мәселесіне айналып отыр. Жұмыссыздық мәселесі адамдармен тығыз байланысты және соларға тікелей әсер етеді. Оның салдары оның барлық мүшелеріне теріс әсер етеді, ауру деңгейінің жоғарылауына әкеліп соғады, алкоголизм, нашақорлық, ажырасу, тұрмыстық зорлық-зомбылық сияқты басқа да проблемалардың пайда болуына ықпал етеді. Сонымен қатар жұмысынан айырылу олардың табысының азаюына, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, онымен қоса психологиялық стресске алып келеді. Осы себепті көптеген саясат адамдары өзінің сайлауалды компанияларында жұмыс орындарын жасауға көп көңіл бөледі. Жұмыссыздықты зерттеу олардың пайда болу себептерін анықтайды, мемлекеттің тарапынан шараларды іске асырады. Бірақ сонымен бірге көптеген экономистердің ойынша жұмыссыздық қажет нәрсе, оны зұлымдық ретінде қарастыруға болмайды. Өйткені, жұмыссыздықтың ең маңызды пайдалы жақтары оның сапалы еңбекті, бәсекені тудыратыны болса керек. Бұл мәселе бір жүйеден екінші бір жүйеге өтетін елдерде кенінен байқалады [1, с. 425]. Мәселен, мұндай процесс Қазақстанда жүріп жатыр. Ол өзімен бірге бірқатар жаңа проблемаларды алып келеді. Адамды дағдарыстық жағдайдан шығару, оны жүзеге асыру, қоғамда лайықты өмір сүру әлеуметтік жұмыстың негізі болып табылады. Елдегі жүйелі дағдарыс жағдайында жұмыссыздық проблемалары өндірістің күрт құлдырауына байланысты (әр түрлі салаларда 50% және одан да көп) күрделене түседі, сонымен қатар мемлекеттің, ең алдымен ауқатты, бай адамдардың мүдделерін қорғайтын әлеуметтік саясаты күшейе түсуде.

Қазақстанда пандемия кезінде жұмыссыздық 46%-ға өсті. Мәжіліс отырысында: «Карантин кезінде 4,2 млн адам жұмыспен қамту аймағынан тыс қалған, сөйтіп жұмыссыздық саны 46%-ға күрт өсті. Бұл біздің тарихымыздағы жоғары көрсеткіш», - делінген. Атап өткендей, шағын және орта бизнес саласындағы өндіріс көлемі екі есе қысқарды. «Карантин кезінде ШОБ саласындағы өндіріс көлемі жалпы тамақтану саласында – 53%, бөлшек саудада – 45%, көлік саласында – 37% төмендеген. Бұл кәсіпорындардың жабылу, банкрот болу, кәсіпкерлер секілді, жұмысшылардың да банкротпен соттасуы секілді қауіп түрлерін тудыруда [2]. Пандемияға байланысты Қазақстан екі онжылдықтағы ең ауыр экономикалық күйзеліске тап болды. Бұған дейін ел экономикасы қаржы секторының тұрақтылығына әсер еткен мұнай бағасының төмендеуінен зардап шекті. Пандемия кезіндегі қазіргі оқшаулау шаралары экономиканы одан әрі қыса түсті. Ең ауыр соққы қызмет көрсету саласындағы бизнеске келді. Шолу авторлары ел билігі дағдарыстан зардап шеккен бизнес пен отбасыларды қолдау бойынша фискалдық шаралар пакетін қабылдағанын атап өтті. Алайда, олардың пікірінше, дағдарыстың салдарын еңсеру үшін Қазақстан халыққа көмек көрсету мақсатында жинақталған ресурстарды барынша іске қосу қажет. Бұл, сондай-ақ, құрылымдық реформаларды жалғастыру жолында да пайдалы болмақ. Дамуды ынталандыру жөніндегі шаралар пакеті экономикалық өсуді қалпына келтіруге көмектеседі, бұл пандемия аяқ тартқаннан кейін ғана болуы мүмкін. Сарапшылар 2020 жылы елдің жалпы ішкі өнімі 3 пайызға қысқаратынын болжаған еді. Қазақстандағы инфляция биыл орталық банктің мақсатты көрсеткішінен 6 пайызға жоғары болады. Сауда көрсеткіштерінің нашарлауы және мұнай экспорты көлемінің қысқаруы болжанып отыр. Ұзаққа созылған дағдарыс Қазақстандағы кедейліктің өсуіне және тереңдеуіне алып келуі мүмкін. Алдын ала бағалау 2020 жылы кедейлік деңгейі 12,7 пайызға дейін өсуі мүмкін екенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, елде кедейлікте 800 мың адам өмір сүретін болады. Мұндай жағдайдың негізгі себебі – еңбек нарығындағы күйзеліс, сондай-ақ, сапалы білімге, әсіресе, карантин кезінде барлығына бірдей қолжетімді болмауы.

Еңбекке қабілетті халықтың едәуір бөлігі жұмыс іздейтін, бірақ жұмыс таба алмайтын жағдай бірқатар ауыр зардаптарға әкеледі. Экономика тұрғысынан жұмыссыздық еңбек және өндірістік ресурстардың тиімсіз пайдаланылатынын көрсетеді. Макроэкономика тұрғысынан ел халқын екі топқа бөлуге болады: жұмыс күшінің санына кіреді және жұмыс күшінің санына кірмейді. Жұмыс күшіне енбейтін адамдар – бұл қоғамдық өндірісте жұмыс істемейтін және жұмысқа орналасқысы келмейтін адамдар. Бұл санатқа халықтың келесі топтары кіреді: 16 жасқа дейінгі балалар; түрмеде отыру мерзімін өтеп жатқан адамдар; психиатриялық ауруханалардағы адамдар және мүгедектер. Сондай-ақ, бұл санатқа жұмыс істей алатын, бірақ жұмыс істегісі келмейтін және жұмыс іздемейтін

адамдар кіреді: күндізгі бөлім студенттері; зейнетке шыққан, үй шаруасындағы әйелдер; жұмыс іздеуді тоқтатқан адамдар.

Статистика көрсеткендей, барлық жастағы жұмыссыздардың жалпы санынан әйелдер шамамен 65% немесе ерлерге қарағанда екі есе көп. Бұл қазіргі уақытта бос орындарға үміткерлерге қойылатын негізгі талаптардың бірі арнайы – техникалық білімнің болуы болып табылатындығымен түсіндіріледі. Алматы қалалық жұмыспен қамту орталығының мәліметінше, жұмыс берушілердің техникалық салада ұсынатын бос жұмыс орындары шамамен 40% - ды құрайды. Бірақ жұмыссыздық 25 жасқа дейінгі жастар арасында жиі кездеседі. Оның үлесі жұмыспен қамту орталықтарына жүгінген халықтың жалпы санының 41,2% - ын құрайды. Бұл көбінесе олар бірден "өздеріне ұнайтын" жұмыс тапқысы келетіндігімен және осы іздеулермен айналысқан кезде жұмыссыз болып саналатындығымен түсіндіріледі. Бұл сонымен қатар біздің жұмыссыздық деңгейінде бос жұмыс орындары негізінен белгілі бір жұмыс өтілі бар мамандармен толтырылатындығына байланысты. Ал жұмыс тәжірибесі жоқ жастарға оны алу мүмкіндігі де берілмейді.

Еңбек нарығы – бұл жұмыс күшін тауар ретінде сатып алуға және сатуға қатысты экономикалық қатынастар жүйесі. Еңбек нарығының әсерінен жоғары білікті еңбектің беделі сөзсіз көтеріледі, әр жұмыс орнының бағасы артады, жұмысшыларға қойылатын талаптар және олардың жұмысының сапасы артады. Еңбек нарығында ең қабілетті және іскер жұмысшыларды қатал, аяусыз іріктеу жүріп жатыр. Нарық әлсіз және жұмыс істей алмайтын жалқау адамдарды аямайды. Бұл оның жоғары ұтқырлығын қамтамасыз етеді, кәсіпкерлік пен бастаманы ынталандырады.

Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығы демографиялық, салалық, өңірлік салалар бойынша теңгерімсіз. Атап айтқанда, көмір және тау-кен, мұнай өңдеу аудандарында ерлер еңбегі басым және мұнда әйелдер еңбегі барынша толық қолданылатын кәсіпорындар нашар дамыған, ал мұнда елдегі жұмыссыздар санының үштен екісі – әйелдер.

ҚР-дағы жаппай (жасырын, бейресми) жұмыссыздықтың шынайы себептері мынадай: көбісі білімге, оқу орындарының (ЖОО, колледждер, КТУ) біліктілігі жоқ кадрларды даярлай бастағанына, соның нәтижесінде бітірушілердің жұмыс таба алмауына сілтеме жасайды. Бірақ бәрі де оңай емес. Оқу орындары теоретиктерді практикаға назар аудармай дайындайды деп келісуге болады, бірақ бәрі бірдей оларға байланысты емес. Талапкерлердің өздері мамандық алғаннан кейін не істейтіндерін білмейді. Сапасыз мамандар шығаратын көптеген оқу орындары бар – бұл негізінен сырттай оқу формасының болуы, сыбайлас жемқорлық және т.б. осылайша, жоғары білім туралы дипломға ие болу тұлғаның жұмыс табатынына кепілдік бермейді (мамандығы бойынша да емес).

Алайда жағдай онша жағымды емес. Жұмыссыздықтың қандай жолмен есептелетініне назар аударған жөн. Қазақстандықтардың едәуір бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға жатқызылған, бұл ретте олардың қызметінің сипаты мен кірістері мүлдем басқа сипатқа ие. Оларға компаниялардың иелері және нәтижесіз жұмыспен қамтылғандар, оның ішінде табысы кейде күнкөріс минимумына жетпейтін отбасылық кәсіпорындардың жалақы төленбейтін қызметкерлері кіреді.

Азаматты жұмыссыздар қатарына жатқызу үшін ол тұрғылықты жері бойынша халықты жұмыспен қамту орталығына немесе "электрондық үкімет" порталы арқылы жұмысқа орналасуға жәрдемдесу үшін жүгінуі тиіс. Алайда, еңбекке қабілетті жастағы адамдардың көпшілігі жұмыс іздеп жұмыспен қамту орталықтарына бармайды, бірақ жұмысты өздері хабарландырулар бойынша интернет арқылы және таныстары арқылы іздегенді жөн көреді [3, с. 118]. Баламалы, оның ішінде әлеуметтанушылық зерттеулердің деректері де бұл проблеманың Қазақстанда қаншалықты өткір тұрғанын көрсетеді, өйткені респонденттердің шамамен 40% - ы оны басым деп бөледі. Бұл проблеманың өзектілігін көрсететін фактор ішкі көші-қон болып табылады, оның өсіп келе жатқан ағындары жұмыссыздық проблемасымен де байланысты. Елдің кейбір аймақтарында проблема онша өткір емес, басқаларында, әсіресе жастар жұмыс іздеп қалаларға асығады, бұл ең алдымен ұтқырлықпен сипатталады. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев сөйлеген сөздерінің бірінде мынадай деректерді келтірді: қазақстандық жастардың шамамен 40% - ы жұмысқа орналасу проблемасына тап болады, сондай-ақ жастардың шамамен 51% - ы бизнеспен айналысуды жоспарламайды.

Жастардың жұмыссыздығына, ең алдымен, әлеуметтік-психологиялық сипаттамалар әсер етеді – үміткерлердің шамадан тыс амбициясы, кәсіби немесе мансаптық дамуды қажет етпейтін жоғары лауазымға немесе лауазымға бірден орналасуға деген ұмтылыс, кәсіби қызметті жүзеге асыруда ұзақ мерзімді жоспарлардың болмауы. Сонымен қатар, жастардың, атап айтқанда, кешегі ЖОО түлектерінің кәсіби тәжірибесі жеткіліксіз. Осыдан "алғашқы жалдау тұзағы" пайда болады: жұмыс берушілер жалдау туралы хабарландыруларда, әдетте, өтініш берушіден 3 жылдан 5 жылға дейін жұмыс тәжірибесін талап етеді.

Жастардың тағы бір проблемасы: жоғары оқу орындарында алған білімдері теориялық, практикадан алшақтатылған, экономиканың түрлі секторларында жұмыс істеу шындығына ие. Жастары әлсіз тізімдерін қажеттіліктеріне, еңбек нарығында жеңіл алған беделі сол немесе өзге де кәсіптер, мамандықтар бағдарланады. Зейнеткерлік жас алдындағы азаматтар да еңбек нарығындағы халықтың неғұрлым осал санатына жатады. Көптеген жұмыс берушілер халықтың бұл санаты қазіргі еңбек нарығында бәсекеге қабілетті емес деп санайды. Жұмыс берушілердің арасында пікір бар, бұл адамдар 50 жастан асқан болғандықтан, жаңа технологиялар мен әдістемелерді игеру олар үшін қиынға соғады. Жас, денсаулық жағдайы әлеуетті қызметкерлердің жұмысқа қабілеттілігіне, ұтқырлығына әсер етеді деп болжанады. Сонымен қатар, осы жас санатындағы қызметкерлер, жас қызметкерлерге қарағанда, өздерінің еңбек құқықтары туралы жиі жақсы біледі, салықтарды шегеруді талап етеді. Жалпы алғанда жұмыс берушіге неғұрлым сауатты және талапшыл жұмыскер қажет. Сондықтан, компаниялар, фирмалар, ұйымдар, жалдау агенттіктері жалдау туралы хабарландыруларында қызметкерлерге "45 жасқа дейін" деген талапты жиі қоятыны таңқаларлық емес.

Бізге не көмектеседі? Бұған дейін Қазақстанда жұмыссыздықпен күресу үшін 2017-2021 жылдарға арналған "Еңбек" нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы әзірленіп, қазір іске асырылуда. Қазақстан еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мамандары объективті себептерге байланысты Қазақстанда 2025 жылға қарай жұмыссыздықтың өсуі мүмкін деп болжады. Объективті трендтер орта мерзімді перспективада елдің дамуындағы кезекті демографиялық толқынға, оның халқына және еңбек нарығындағы өзгерістерге байланысты жұмыссыздықтың өсуі ықтимал екенін көрсетеді. Еңбекке қабілетті популяцияда 5-6 жылдан кейін демографиялық жарылыстың "екінші толқыны" ұрпағы (1950 жылдардың аяғы-1960 жылдардың басы), яғни 1980 жылдардың екінші жартысында туылған ұрпақ басым болады. Бүгінде бұл ұрпақтың өкілдері 30-35 жаста. 2025 жылы олар еңбекке қабілетті халықтың негізгі және неғұрлым белсенді, сұранысқа ие және үлкен тобын құрайтын болады. Бұл еңбек нарығына "қысым жасайды". Сонымен қатар, 2025 жылға қарай әйелдердің саны және олардың еңбек нарығындағы үлес салмағы айтарлықтай артады, өйткені әйелдердің зейнеткерлік жасы 63 жасқа дейін өсті. Жыл сайын зейнеткерлік жас алдындағы (63 жасқа дейін) әйелдердің үлес салмағы өсетін болады. Сондықтан Үкімет жұмыспен қамтудың жаңа бағдарламасын толықтырады және әзірлеуі мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, жұмыссыздық проблемасы нарықтық экономикадағы негізгі мәселе болып табылатыны және оны шешпей, экономиканың тиімді қызметін жолға қою мүмкін болмайтыны анық. Әсіресе жұмыссыздық проблемасы қазір Қазақстанның алдында тұр. Мемлекеттің жұмыс орындарының санын ұлғайту үшін, оның ішінде жұмыс күшінің біліктілік деңгейін арттыру есебінен қажетті жағдайлар жасау арқылы жұмыспен қамтудың қазіргі деңгейіне оң ықпал ету әрекеттері түсініледі. Бұл жағдайда жұмыспен қамту қызметі жұмыссыздардың армиясын азайтуға бағытталған. Жұмысқа орналастыру, инновациялық және кәсіпкерлік белсенділікті көтермелеу бойынша жергілікті бастамаларға үлкен рөл беріледі. Дегенмен, қоғамдағы жұмыссыздық мәселесін түбегейлі жою мүмкін емес. Жұмыссыздық проблемалары бір кадаммен шешілмейді, бірақ жұмыссыздықтың алдын алу және төмендету үшін жүзеге асырылуы қажет көпжақты бағдарламалар сипатында болады деп қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Jesse Russell. Безработица. - М.: VSD, 2016. - 685 с.
2. COVID-19 экономикасы: Қазақстан мен өзге елдерде жұмыссыздық көбейді [Электрондық ресурс]: Азат Еуропа / Азаттық радиосы, 2021. <https://www.azattyq.org/a/world-global-economic-crisis-coronavirus-covid-19/30609650.html>
3. Анна Костыря. Безработица и её регулирование. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2010. - 295 с.